

**Васпитачи -
предавања - друга
година - развојна
психологија
Вера Смиљанић
128-138**

Zapažanje velikog prirodnjaka o izražavanju emocija kod slepih, inspirisala su američkog psihologa Florensu Gudinaf. Ona je (1932.) proučavala emocionalno ponašanje jedne desetogodišnje devojčice, potpuno slepe i gluve od rođenja. Posmatrala ju je i snimala u toku sedam meseci. Devojčica nije mogla naučiti da govori: da se o sebi stara. Da bi planski izazvala neke emocionalne reakcije, F. Gudinaf oraspoložavala je svog subjekta slatkišima, ili ga je dovela u stanje frustracije. Ona saopštava da je, posmatrajući devojčicu u takvim situacijama zapazila emocionalne reakcije veoma slične ponašanju ljudi i životinja kako ga opisuju Darwin i Spenser. [Kad bi bila zadovoljna, devojčica bi igrala - iako je igri niko nije učio. Igra i smeh su se javljali katkad spontano, a nekad pošto bi subjekt dobio slatkiše. Sputana nasilno u nekoj aktivnosti, devojčica bi ispoljavala gnev.]

Ova ispitivanja dovele su do zaključka da primarne oblike izražavanja emocija određuju faktori nasledja. Iako se kod onih koji vide i čuju pomenute reakcije u izvesnoj meri modifikuju pod uticajem socijalne sredine, ipak su mnoge reakcije kod dece koja su normalna i kod dece lišene čula vida i čula sluha u suštini veoma slične.

Nešto kasnije (1941.), američki psiholog Tompson izučavao komparativno - na uzrastima od sedam nedelja do trinaest godina - decu koja vide i onu koja su slepa od rođenja. I kod slepe i kod normalne mladje dece primetio je slične emocionalne reakcije. On je zaključio da se izrazi lica kod slepih javljaju pod uticajem sazrevanja pošto mogućnosti da ih nauče nije bilo. Tek na starijim uzrastima Tompson je kod dece koja vide zapazio da se izrazi lica, pod dejstvom podražavanja, postepeno stilizuju. Tim svojim nalazima, ovaj psiholog je ukazao na ulogu učenja u emocionalnom ponašanju starije dece.

Iz svih pomenutih eksperimenata sledi zaključak da je izražavanje emocija samo jednim delom rezultat učenja u socijalnoj sredini.

Razni uglovi proučavanja razvoja emocija

Dečje emocije i uticaj uzrasta na njihov razvoj mogu se ispitivati iz raznih uglova. Jedan od njih odnosio bi se na vreme nastanka pojedinih emocija; drugi na promene emocija u toku raščepnja; treći - na karakteristike dečjih emocija. Najzad emocije kao što su gnev, strah, ljubav, ljubomora, analizirati pojedinačno.

Emocije i uzrasti. Skoro svi dečji biografi saopštavaju da se sa uzrastom povećava i broj emocija koje je dete u stanju da doživi.

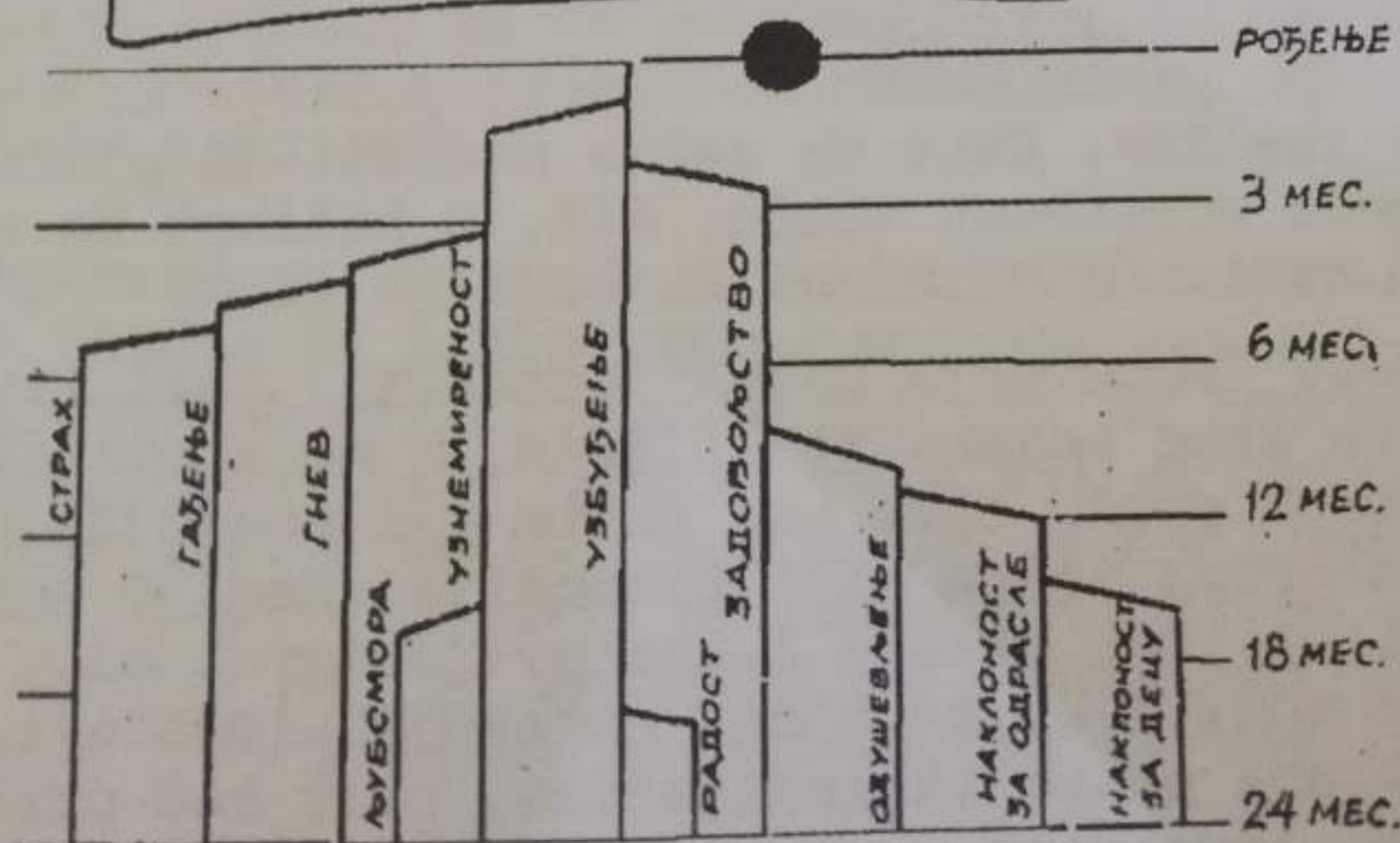
33
33
33 Katarina Bridžes je vršila obimna posmatranja da bi utvrdila emocionalne promene vezane za pojedine uzraste. Njeni subjekti bili su, uglavnom, deca od rođenja do pet godina. Ona ih je u nekim slučajevima izučavala longitudinalno. Na osnovu tih is-

pitivanja zaključila je (kao što je već pomenuto) da odmah po ro-
 djenju postoji jedna jedina emocija, neizdiferencirano uzbudjenje,
 i da se sve druge emocije iz nje razvijaju diferencijacijom koja
 je rezultat sazrevanja i uslovljavanja. Otprilike krajem prvog me-
 seca, iz te opšte uzbudjenosti izdvaja se, kao negativna reakcija,
uznemirenost (distress). K. Bridžes konstatuje da je tu reakciju
 Watson opisao kao strah i gnev. Nešto kasnije, otprilike krajem
 drugog meseca, diferencira se pozitivna emocionalna reakcija zadovoljstvo
 (delight). Ovu reakciju izazivaju: kontakt usana sa cuc-
 lom, milovanje i pjeskanje. Dete prestaje da plače, a počinje da
 guče, i da maše rukama. Ovo raspoloženje obuzima ga kad vidi, na
 primer, flašicu sa mlekom. Ali, ako se hranjenje odloži, ono se la-
 ko može promeniti, i preći u uznemirenost. U ovom drugom, negativ-
 nom raspoloženju, bebi se zatežu mišići, ona crveni i udara u plač.
 Obe te emocije, zadovoljstvo i uznemirenost, kod beba se često i
 brzo smenjuju. Oblik ponašanja koji K. Bridžes opisuje kao zadovolj-
 stvo isto je što i ljubav kod Watsona. Ona pravilno primećuje da
 izraz "ljubav" nije potrebno tako široko upotrebljavati. Prema nje-
 nom shvaćanju, ljubav je jedna od emocija koja se tek kasnije di-
 ferencira iz tog primitivnog zadovoljstva.

Proces diferenciranja emocija odvija se postepeno. Dve
 prve izdvojene emocije malo se razlikuju u pogledu spoljašnjih i
 unutrašnjih reakcija, kao i situacija koje ih izazivaju. Ove reakci-
 je se javljaju u prvom i drugom mesecu, ali su jasno izdiferenci-
 rane tek krajem trećeg meseca.

Na uzrastu od tri do šest meseci, iz stabla uznemireno-
 sti granaju se dosta brzo jedna za drugom sledeće emocije: gnev,
gadjenje i strah. Kod dece od devet do dvanaest meseci, javljaju
 se iz stabla zadovoljstva odusevljenje i naklonost. Oko trinaest
 meseci, naklonost se diferencira na naklonost prema odraslima i na-
 klonost prema deci. Oko petnaestog meseca pojavljuje se iz negati-
 vnog stabla ljubomora, a oko dvadeset jednog meseca iz pozitivnog
 stabla radost. Od druge do pete godine nastaju stid, strepnja, za-
 vist, razočarenje, nada. Približno vreme diferenciranja i poreklo
 pojedinih emocija predstavljani su na slici broj 14.

Diferenciranje emocija u toku razvoja
 (Prema Katarini Bridžes)

Slika broj 14.

prema rečima same K. Bridžes, šema sa slike broj 14. nema normativnu vrednost, to jest ne može poslužiti kao orijentacija u pogledu toga kad se koja emocija javlja. Posmatrana deca, budući iz doma, nisu reprezentativna. Njena svrha je jedino da pokaže tendencije u diferenciranju emocija.

I pre i posle K. Bridžes, mnogi ispitivači su se interesovali za problem uzrasta i emocija. Među njima nema mnogo slaganja. Nezavisno od Katarine Bridžes, a gotovo u isto vreme kad i ona, Šariota Biler dala je takodje šemu diferenciranja emocija. Ova se, međutim, unekoliko razlikuje od one gore pomenute, što je i prirodno ako se zna da se razni psiholozi ne slažu čak ni u tome koliko emocija uopšte ima. (Neke klasifikacije beježe svega sedam, druge i preko stotinu).

Menjanje emocionalnih reakcija sa uzrastom.

Već su pomenute ranije Šermanove studije o emocionalnim reakcijama dece u prvim danima posle rođenja. Rečeno je da se procenjivači, posmatrajući ponašanje deteta (bilo na filmu, bilo direktno), nisu mogli složiti u tome koja emocija je posredi. F. Gudinaf je (1931. godine) proučavala emocionalne reakcije nešto starije dece, od 10 meseci. Postupak ispitivanja bio je sličan onome koji je upotrebio Šerman. Studentima psihologije davani su snimci osam emocionalnih reakcija načinjeni u situacijama koje su izazvale razna emocionalna stanja. Od njih je traženo da svaku sliku sparuju sa verbalnim opisom situacije koja je izaziva. Takvih opisa bilo je četiri više nego emocionalnih reakcija. Analiza podataka pokazala je da su procenjivači u 47,4 odsto slučajeva pravilno identifikovali emocije. Na bazi slučaja moglo se očekivati samo 8,3 odsto pogodaka. Kad se ovi rezultati uporede sa Šermanovim, vidi se da je kod dece od 10 meseci lakše prepoznati emocije nego kod one tek rodjene.

Plać kao izraz emocionalnog stanja ispitivalo je više istraživača. Oni konstatuju da deca u toku prve godine plaču kad su gladna, kad osećaju bolove u želucu, i u susretu sa stranim licima. Plać sa suzama ne javlja se odmah po rođenju, nego tek krajem drugog meseca. Ova reakcija se brzo vezuje za razne emocije. Dete plače kad je gnevno, kad se plaši, kad je ljubomorno, pa čak i onda kad je radosno, ili kad neko sa njime saoseća. Plać sa suzama i bez suza još u prvim mesecima života postaje moćno sredstvo da se ovlada odraslima. Dete će začas naučiti da plačem privlači pažnju i nameće sopstvenu volju. Ali, uolikoj će se meri plačem koristiti, zavisice od odraslih koji ga gaje.

Na osnovu izučavanja dece i odraslih, neki istraživači su zaključili da su suze vezane za složena, a ne specifična emocionalna stanja. Deca plaču onda kad slute ili znaju da neko sa njima saoseća i da prema njima gaji simpatije. Kad je dete samo pa padne i povredi se, ono ustaje i nastavlja igru. Ali, ako je u blizini neko ko ga voli i ko za njega pokazuje simpatije, dete će briznuti u plač. Prema nekim istraživačima, plač kod odraslih ima istu osnovu i sličnu funkciju.

Osmeh i smeh Mnoge biografske studije, a i sistematska posmatranja govore o tome da se osmeh na socijalne stimuluse javlja u osam nedelja, a glasan smeh u dvanaest nedelja. U jednoj studiji upotrebljeno je više raznih stimulusa za izazivanje osmeha i smeha. Utvrđeno je da glasan smeh dolazi uvek nešto posle osmehivanja. Daje se primećeno da se u toku razvoja osmehivanja, usavršavaju i sve učestalije javlja. Glasan smeh je u toku razvoja stereotipniji - ostaje praktično isti kao i u početku, mada i njegova učestalost raste. Ovo se objašnjava time što osmeh, pored funkcije izražavanja emocionalnog stanja, vremenom preuzima funkciju komuniciranja sa drugim licima (te zato i mora da se učenjem menja).

Neki istraživači (Ding i Džersalld) izučavali su osmeh kod nešto starije dece, od dve do pet godina. Oni su konstatovali da je osmeh na ovom uzrastu vezan pre svega za socijalne kontakte i razgovore, dok se smeh najčešće javlja u vreme burnijih motornih aktivnosti. Ali socijalni karakter obe te reakcije otkriva činjenica da do njih češće dolazi u prisustvu druge dece, nego kad je dete samo. Dete se više smeši nego što se smeje. Prisustvo poznatih lica i igra izazivaju i osmeh i smeh.

Karakteristike dečjih emocija Na osnovu sistematskog posmatranja, Katarina Bridžes je primetila da se određena emocija kod dece raspoznaje "pre po spoljašnjem ponašanju u vezi sa situacijom koja ju je izazvala, nego po visceralnim, utrobnim reakcijama koje je prate". Drugim rečima, ona je uočila površinski karakter dečjih emocija.

Isti problem eksperimentalno je ispitivao 1930.-1935. Džons (Jones). On je upotrebio galvanometar pomoću koga je mogao da konstatuje psihogalvanski refleks. Psihogalvanski refleks je ukazivao na postojanje unutrašnjih, promena za vreme emocija.

Subjekti u ovoj studiji bili su najpre deca u prvoj godini života, a kasnije predškolska deca. Ispitivanje je pokazalo da se do trećeg meseca života završava razvoj psihofiziološke strukture potrebne za dobijanje psihogalvanskog kožnog refleksa. Da bi se taj refleks izazvao kod dece, bilo je potrebno primeniti intenzivniji stimulus od onog za odrasle.

Najznačajniji rezultat Džonsonove studije sastojao se u konstataciji o nepodudarnosti između spoljašnjih pokreta, odnosno pokreta krupnih mišića, i unutrašnjih pokreta, koji se otkrivaju psihogalvanskim refleksom. Primećeno je da je galvanometar vrlo slabo reagovao u eksperimentu sa decom, i to naročito onda kad je bilo vidljivih znakova doživljavanja emocija. Kod dece koja lako zaplaču igla na galvanometru skoro da se nije ni pomerala. Ovo navodi na zaključak da u naizgled velikoj uznemirenosti ima malo stvarne emocionalne sadržine u onom smislu u kome je ima kod odraslih. Deca obuzeta emocijama reaguju površinski: plačem, pokretima celog tela.

Pri ispitivanju predškolske dece, zapažena su u reago-

vanju za vreme emocija, izvesna pomeranja od spoljašnjih oblika ponašanja ka unutrašnjim, viscelarnim pokretima. Džons je na ovim uzrastima našao veću podudarnost između spoljašnjih znakova uzne-
mirnosti i unutrašnjeg reagovanja zabeleženog na galvanometru.
Prema njegovom tumačenju do toga je došlo zbog toga što starija
deca iz socijalnih razloga ne ispoljavaju emocije sastvim otvoreno.

Odrasli su u stanju da uspešno prikriju svoje emocije. Zato se kod njih, kad su i najmanje uzbudjeni, može konstatovati psihogalvanski kožni refleks, čak i ako nema drugih, spoljašnjih znakova emocionalnih reakcija. Odrasli, prema tome, uglavnom ne reaguju površinski.

Ovaj i slični eksperimenti pokazuju da su dečje emocije površinske. To ne znači da su površne, nego samo da su površinske po načinu izražavanja, da ne angažuju utrobne pokrete.

Kad je u reagovanju uključena utroba, emocija sporije nastaje, ali se sporije i gubi, odnosno duže traje, jer glatki mišići (u utrobi) sporije reaguju nego poprečno prugasti (angažovani u spoljašnjim pokretima). Zahvaljujući tome, dečje emocije su ne samo površinske nego i kratkotrajne. One se javljaju neočekivano i isto tako brzo nestaju. Kod odraslih, međjutim, emocionalna stanja traju dugo.

3 Dečje emocije se razlikuju od emocija odraslih i po učestalosti. One izbijaju češće i brzo se smenjuju. Deca se češće ljute i rađuju od odraslih. Sem toga, začas predju iz smeha u suze, iz ljubomore u ljubav, iz gneva u smeh. Zbog ovih svojstava dečjih emocija, odrasli se katkad pitaju da li su deca uopšte sposobna da nešto duboko osete. Dečje emocije su, uprkos svemu, snazne, naročito kad je po sredi strah, gnev ili radost. Razlozi za brzo smenjivanje, kratko trajanje su drugi.

4 Razne vrste emocija U psihologiji, kao što smo pomenu-
li, nema opšte prihvaćenog spiska emocija dece i odraslih. Ali tačan broj emocija i nije od važnosti za ovo izlaganje. U svakom slučaju u detinjstvu su najosnovnije i najznačajnije od njih - gnev, strah, ljubav i ljubomora. Ove emocije su, sem toga, više nego druge i ispitivane, pa će o njima uglavnom biti reči.

Ispitivači saopštavaju da je strah, gnev i ljubomora teško posebno proučavati, jer, iako sasvim različite, ove emocije kod dece nisu ni fiziološki ni psihološki dovoljno jasno razgraničene. Mnoge promene u organizmu koje prate strah, prate i gnev i ljubomoru. Kod ove tri emocije slične su čak i neke reakcije u spoljašnjem ponašanju. Strah, gnev i ljubomora se mogu teorijski odvojiti, ali praktično - one ulaze u sklop kompleksne detinje reakcije kompleksnu situaciju.

Taj zaključak dobro ilustruje sledeći primer. Dete koje je zakačilo cipelom ili odelom ekser, može zaplakati i od straha i od gneva. Događi li se to odraslom čoveku, ovaj će se, zna-

jući da stvarne opasnosti nema, možda samo malo uznemiriti. - jer je pocepao odelo ili cipele. Znači da ista situacija kod deteta izaziva i strah i gnev, a kod odraslog (u najgorem slučaju) samo drugu od te dve emocije.

Gnev Mnogi psiholozi su izučavali uzroke gneva kod dece na raznim uzrastima. Rezultati do kojih su došli pokazuju da dete ovom emocijom reaguje kad mu izvesne prepreke, bilo fizičke ili socijalne prirode, sputavaju aktivnost. Medjutim, obično sputavanje pokreta nije dovoljno da izazove gnev; ono se mora primeniti na takav način da se dete oseti frustriranim.

Gnev se, prema K. Bridžes, diferencira kao prva negativna emocionalna reakcija iz uznemirenosti, nešto pre gadjenja i situacija koje ga izazivaju.

Kod sasvim male dece, najčešće uzrok gneva je sprečavanje aktivnosti vezanih za zadovoljavanje bioloških potreba. Prepreke su fizičke prirode. Na starijim uzrastima, uzroci su pretežno socijalne prirode (razne zabrane koje izriču roditelji i škola, i razne prepreke u vezi sa drugovima i drugaricama).

Kroz studije koje su imale za cilj da prouče šta izaziva gnev kod dece predškolskog uzrasta, došlo se do zaključka da ta emocija kod njih izbija u vezi sa sledećim radnjama: navikavanjem na toaletu; oblačenjem, obedovanjem, odlaženjem u postelju uveče, a naročito posle ručka; pranjem kose i češljanjem, igranjem sa drugom decom (posebno kad se igra igračkama).

Na školskom uzrastu, stimuli su slični. Kad se pojavi neka prepreka koja blokira detinju aktivnost na njegovom putu ka cilju, ono reaguje gnevom. Što je dete starije, broj frustracija sve više raste. Kod adolescenata, uzroci gneva su mahom socijalne prirode. Tu reakciju u ovom periodu često izaziva i nedostatak materijalnih sredstava potrebnih da bi se obavio kakav posao.

Kad se ljuti, dete je agresivno prema nekim licima i predmetima, obično onima koji izazivaju gnev. Zahvaljujući tome, gnev se može prema detinjem ponašanju lako identifikovati. Ali, agresija ne mora da bude upravljena prema izvoru gneva. Ona se može preneti na druge osobe i na druge stvari, pa čak i na samog sebe. Stoga se dešava da dete tuče lutku, sto ili stolicu, ili da se baca na pod i tuče samo sebe.

Naporedo sa tim kako mu se razvija socijalna percepcija, dete sve više uvidja da roditelji ne podnose agresiju, i da nastoje da je kažnjavanjem suzbiju. Zato ono uči da kontroliše agresivno ispoljavanje gneva. Dete najpre pokušava da nasiljem i agresijom ovlada odraslima. U nekim slučajevima ono u tome i uspeva. Ali ako se pravilno vaspitava, dete će ubrzo uvideti da se odrasli ne ponašaju kao stvari. Ono će razumeti da sa osmehom i poljupcem kod majke i oca može više postići nego bacanjem na pod i razbijanjem igračkaka.

Razliučena beba vrišti, mlatara nogama i rukama. Predškolsko dete takođe plače, vrišti, rita se, udara, grebe, baca na pod, a u nekim slučajevima psuje i "odgovara". Starije dete, pored toga što se ponaša na način karakterističan za malu decu, sve češće verbalno reaguje. Sa uzrastom fizičke reakcije opadaju, a verbalne rastu, tako da kod adolescenata verbalne reakcije konačno prevladavaju, dok su fizičke veoma retke.

Učestalost izlivanja gneva i dužina trajanja tih izliva, takođe je bila predmet izučavanja. U većini slučajeva izlivi gneva kod predškolske dece traju manje od pet minuta. Što deca više rastu, manifestacije su duže. Kod adolescenata traju i po dvadesetak minuta (mada i kod njih mogu proći za minut; nekad traju čitav dan).

Florensa Gudinaf je proučavala učestalost izliva gneva kod dece raznih uzrasta. Ona je od 45 majki tražila da posmatraju i beleže ponašanje svoje dece. Od njih je traženo da registruju sve izlive gneva dece u toku mesec dana. Njihova deca su bila na uzrastima od sedam meseci do sedam godina i sedam meseci. F. Gudinaf je pokazala da do tih reakcija najčešće dolazi kod dečaka i devojčica na uzrastu od godinu dana i šest meseci. Iznad ovog uzrasta broj izliva gneva naglo pada. Ovo se objašnjava time što su deca starija od 18 meseci već toliko razvijena da shvataju izvesne socijalne zahteve. Na uzrastima od tri do sedam godina, primećuje se da je kod dečaka mnogo više izliva gneva nego kod devojčica, što je, uostalom, i u skladu sa izjavama majki da je znatno teže gajiti mušku decu nego žensku. Vaspitači su tolerantniji prema izlivima gneva dečaka nego devojčica.

Ova posmatranja su, sem toga, pokazala da frekvencija u izlivima gneva zavisi od fizičkog stanja deteta - oni su najčešći pred ručak, kad je dete gladno, a zavise i od detinjeg zdravlja; kod prehladjene dece, dece sa konstipacijom i drugim fizičkim nelagodnostima, gnev izbija češće nego kod one potpuno zdrave.

Izlivi gneva zavise i od kućnog režima. Ako odrasli dozvoljavaju da dete postigne željene ciljeve čudljivim ponašanjem, izlivi gneva su češći.

U borbi protiv čestih izliva gneva, nerealno je pokušavati da se gnev potpuno eliminiše. Otklanjanjem onoga što gnev izaziva može se smanjiti učestalost javljanja ove emocije.

Strah 16

Mnoge studije o strahu kod dece govore da ova emocija zavisi od celokupne, često veoma složene situacije, kao i od stanja deteta u tom trenutku.

Posmatranja su otkrila da u prvim godinama života strah izazivaju nove i neobične stvari, lica i situacije. Strah od nepoznatog naročito se zapaža kod dece koja od rođenja žive po domo-

vima; za decu koja žive po porodicama karakterističan je strah od stranih lica i lekara, a za domsku decu - strah od nepoznatih stvari i situacija.

Kad je reč o tome šta kod deteta izaziva strah, nije važno samo kakav je izazivač nego i na koji način on deluje. Neodčekivano i iznenadjenost su najznačajniji u izazivanju straha; dete se plaši svega što se iznenada javlja, naročito ako se radi o snažnim utiscima, kao što su: jaki zvuci, iznenadno paljenje i gašenje svetla, urlik ili pokret životinje u zoološkom vrtu i slično. Predmeti i situacije koji inače izazivaju strah, pojačavaju ovu emociju ako se javljaju iznenada ili sa većom naglošću nego obično. Ako jedna draž deluje iznenadno i neočekivano, dete nema vremena da joj se prilagodi i da adekvatno reaguje.

U prvim godinama života strah je reakcija na konkretne stvari i lica. Nešto kasnije, na uzrastima od šest godina i dalje, ovu emociju izazivaju nerealna, izmišljena bića i situacije: to su veštice, Baba Roga, mrak i slično. No, pored toga, i deca i odrasli mogu se plašiti najrazličitijih stvari i situacija: zmije, vožnje u liftu, vode, psa, mraka, smrti, bolesti.

U školi se, katkad, razvija strah od nastavnika (učitelja), ispita, ocenjivanja, kao i od javnog istupanja (učitelje straha idu na uštrb kako uspeha u školi tako i razvoja učenikove ličnosti. Strah od nastavnika stvaraju mahom sami nastavnici, zbog načina na koji se ponašaju, kao i zbog ličnih osobina. Strah od ispita nekad razvijaju nastavnici, a nekad roditelji, postavljajući detetu visoke zahteve, te ono strepi već i pri pomisli da neće ispuniti očekivanja. Izvestan stepen strahovanja na ispitu je, naravno, neizbežan.

Strah od javnog istupanja (katkad istupanja na času) naročito je naglašen kod adolescenata, nekad i zbog toga što učenici tada ne vladaju u potpunosti visinom svog glasa.

U analizi nastanka straha može se uočiti da mnoge vrste ove emocije deca stiču učenjem. Votsonov eksperiment pokazuje kako se strah stiče najprostijim oblikom učenja - uslovljavanjem.

Drugi način sticanja straha je direktno prenošenje sa drugih (braće, sestara, roditelja i odraslih uopšte). Tako se, najčešće, stiče strah od grmljavine i životinja. Treći se vezuje za neprijatne doživljaje, kao što su: primanje injekcija, davljenje, požari, a četvrti - za zastrašivanja koja neki roditelji primenjuju kao vaspitno sredstvo.

Treba reći da su neke vrste straha korisne. Dete mora naučiti da se plaši realnih opasnosti, električne struje, vode, vatre, saobraćaja, nepoznatog psa i drugih opasnosti. Ipak, strah je štetan, te je pogrešno zasnovati vaspitanje na strahu. Zato se u dečjoj psihologiji velika pažnja poklanja borbi protiv te emocije.

Borba protiv straha U tu svrhu primenjuju se dve vrste metoda - jedne radi predohrane, a druge radi lečenja, odnosno oslobađanja od straha kad je već stvoren.

Kao preventivna mera preporučuje se uklanjanje deteta od situacija koje izazivaju strah. Pošto se dete plaši svega neočekivanog, treba ga kad god je to moguće, pripremiti i tako smanjiti nepovoljno dejstvo iznenadjenja. Ako se sa njim, pre odlaska lektoru, razgovara, ona će steći izvesnu sigurnost. Pre nego što kreće na prvi put u školu, dete treba upoznati sa svim detaljima školskog rada. Značajno je da se dete, pogotovu na najmlađim uzrastima, može osloniti na majku u svim teškim prilikama.

Razne vrste straha pojavljuju se i isčezavaju bez naročito lečenja. Strah od mnogih situacija, lica i predmeta nastaje sa povećanjem detinjeg iskustva. Strah od stranih lica, na primer, gubi se u toku druge godine. Strah stvoren u vezi sa nekim neprijatnim doživljajem vremenom slabi, ako se pomenuti događaj ne ponavlja.

U borbi protiv straha majke se mahom služe objašnjavanjem situacija koje su izazvale strah, kao i suočavanjem preplašene dece sa tim situacijama. Ova metoda najčešće ne pomaže, ali bolje je i nju upotrebiti nego ne preduzimati ništa. Jedan trogodišnji dečak na primer prestao je da strepi od frizera kad se njegov otac igrao sa njim nekoliko dana obučen u beli mantil. U ovom slučaju, posredi je povezivanje neprijatnog sa prijatnim, proces uslovljavanja pri kojem se neprijatno gubi usled prevage prijatnog.

Ubedjivanje od strane odraslih, primer druge dece i kolektiva povoljno deluju na savladjivanje straha. Deci u nekim našim obdaništima lekar svako jutro pregleda grlo. Deca koja su se tek upisala u obdanište redovno pokazuju otpor da im se pregleda grlo, ali već kroz nekoliko dana, pod uticajem sredine, savladjuju strah i pristaju na taj rutinski pregled.

Roditelji i nastavnici katkad pribegavaju ismevanju i fizičkog prinudi da bi dete izlečili od straha. Međutim, ova sredstva nisu efikasna.

Ljubomora

Ova emocija je kod dece vrlo česta. Prema nekim psiholozima, ona je neizbežna između braće i sestara. Većina dece se katkad nadje u situaciji koja izaziva ljubomoru.

Od svih emocija, roditeljima je najteže da objasne ljubomoru prema bratu i sestri. Oni često neće da je vide i da je priznaju, naročito ako se ispoljila na prikriven, indirektan način.

Svako dete žudi za pažnjom i ljubavlju, i zato često dolazi u suparnički položaj prema drugom detetu, boreći se s njim za

vrste
o oslo-
eta
neoče-
inji-
a le-
kre-
lskog
može
ro-
je
r,
ja-
av-

pažnju majke, oca, nastavnika. Situacije koje dovode do ljubomore opšte su poznate. Nabrojaćemo neke od njih. Ako jedno dete u porodici dugo boluje, druga deca gube roditeljsku pažnju na koju su navikli. Ako roditelji, rođaci ili prijatelji javno upoređuju decu po inteligenciji, lepoti, uspehu u školi, ponašanju i drugim osobinama, deca koja u tom poredjenju gube mogu takodje postati ljubomorna. Dete je naročito pogodjeno ako se neka njegova stvar, koju ono voli, dā drugome. Ono je u stanju da tu istu stvar samo pokloni, ali teško podnosi da odrasli na taj način raspolažu njegovom igračkicom, odećom i slično.

Jedna od najčešćih situacija koja izaziva ljubomoru jeste radjanje novog deteta. Uzrok ove ljubomore je u tome što briga o malom detetu iziskuje celokupnu majčinu pažnju, te majci ostaje malo vremena da se bavi starijim detetom.

Izvesne okolnosti u školi takodje pogoduju ljubomori; na primer, kad nastavnici imaju ljubimce ili kad su pristrasni u ocenjivanju.

Ljubomora se ispoljava na razne načine pri čemu dete dvojako reaguje - otvoreno ili prikriveno. Otvorenu reakciju predstavlja neposredan napad na drugo dete, bilo fizički bilo verbalni (ogovaranje, podsmeh, zajedanje), dok je prikrivena reakcija posredi onda, kad dete počinje da se ponaša na neuobičajen i nepoželjan način koji na prvi pogled ne ukazuje na vezu izmedju ljubomore i tog ponašanja. Nekad je vrlo teško roditelje ubediti da je takvo držanje izraz ljubomore. Dešava se da ljubomorno dete počne sa mokrenjem u postelju, iako je to već davno prestalo da čini, zatim da sisa prst, da muca ili da se plaši. Neki put odbija da jede ili ispoljava simptome nekog oboljenja. Svako deto na svoj način manifestuje ljubomoru, već prema tome šta najefikasnije deluje na osobu za čijom pažnjom žudi. Sve ove ljubomorne reakcije su nesvesne.

Činiosi značajni za ljubomoru. Postoji razlika u ljubomori po polovima. Istraživači su našli da su ženska deca češće ljubomorna nego muška. Uzrok tome je verovatno činjenica da su muška deca željnija. Učestalost ljubomore menja se sa uzrastom. Ona se prvi put javlja kod dece od osamnaest meseci. Deca ispod tog uzrasta toliko su mala i zavisna od odraslih da se praktično ne može ni dogoditi da budu zanemarena, čak i ako se rodilo drugo dete. Sem toga, na tom uzrastu javljaju se počeci svesti o sebi, dečje "ja". Pre toga, izgleda da dete nije u stanju da oseti suparništvo. Izmedju treće i četvrte godine ljubomora je najčešće; ona se zatim sa uzrastom smanjuje, da bi u periodu adolescencije ponovo učestala.

Ispitivanja su pokazala da je ljubomore manje u porodicama sa više dece nego u onima gde ih je samo dvoje. Prinova u velikoj porodici ne izaziva ni iz daleka onoliko suparništva koliko u porodici sa jednim detetom. Produžena ljubomora je jedan od znakova emocionalne nezrelosti. Ona se teško leči, a ponekad je u

stanju da ugrozi razvoj čitave ličnosti. Postoje klinički slučajevi gdje se viđe kod odrasle osobe ovo osećanje proteže celog života, gde se ljubomora izazvana u odnosima između braće i sestara prenosi i na sve druge socijalne odnose. Stoga je zadatak i roditelja i nastavnika da izbegavaju stvaranje situacija koje dovode do ljubomore.

Da bi se predupredila ljubomora izazvana prinovom u porodici, psiholozi savetuju majci da svakog dana izvesno vreme posveti isključivo starijem detetu. Inače, preporučuje se roditeljima da izbegavaju pred decom poredjenje mlađeg i starijeg deteta u korist jednog od njih.

Naklonost

U toku prve i druge godine života diferenciraju se priyatne emocije, kao što su naklonost, oduševljenje, zadovoljstvo.

U prvoj godini života deca pokazuju želju da budu mažena i voljena. Ona ispoljavaju naklonost prema odraslima; na tom uzrastu objekt naklonosti su odrasli, pre svega majka. U drugoj godini, razvija se naklonost prema braći i sestrama, odnosno prema deci uopšte. Objekti takvih osećanja mogu da budu životinje, stvari i igračke.

Na sledećem stupnju razvoja ove emocije objekt naklonosti postaju pretežno deca istog uzrasta, istog pola. Tada se razvija veliko drugarstvo i privrženost drugu, odnosno drugarici. Dececa svoju ljubav ispoljavaju grljenjem i ljubljenjem. Dete još uvek voli svoje roditelje, braću i sestre, ali je to period kada počinje da prekida "pupčanu vrpca" koja ga vezuje za porodicu - što je nužno za dalji normalan emocionalni razvoj.

Na trećem stupnju, u pubertetu i posle njega, objekt naklonosti su mladići i devojke sličnog uzrasta ali suprotnog pola. Ova naklonost ranije ili kasnije vodi ka braku, i okončava detinju privrženost majci, ocu, roditeljskom domu. Time se konačno prekida "pupčana vrpca" vezanosti za porodicu, i devojka, odnosno mladić, stiče emocionalnu zrelost za stupanje u brak. Čovek koji kao dete nije prošao kroz sve ove faze ostaje emocionalno nezreo, vezan suviše za roditelje nesposoban da zasnuje sopstvenu porodicu.

Zadovoljstvo, radost, oduševljenje

Ove emocije javljaju se u prvoj godini života i izražavaju se najpre osmehom a kasnije i glasnim smehom. Medjutim, jasnu granicu između zadovoljstva, radosti i oduševljenja na tom uzrastu nije lako povući.

Kao izraz prijatnog emocionalnog stanja osmeh se i sam razvija. Već na uzrastu od osam nedelja, poneka deca umeju da se smeše kad vide drugu osobu.